

ציון זוארץ/ חדרה

האם יש להוסיף תיבת "האל" בפתיחת ברכת המזון

עמדתי ואתבונן, אם בנוסח ברכת הזן יש לומר בפתיחתה "האל הזן אותנו" עם תוספת תיבת "האל". ואמרת אדברה וירווח לי, וזה החלי.

נודע בשערים דברי הבא"ח (ש"א חקת הל' י"ד) וז"ל: בברכה ראשונה יתחיל כך, בא"י אמ"ה, האל הזן אותנו וכו'. וכן הוא בסידור רבינו הרש"ש ז"ל דגרס "האל" וכו'. ע"כ. והסכים לזה כה"ח (סי' קפז ס"ק ג', ד'), ובנתיבי עם (סי' קפז), וכך היה מנהג הגרע"י זצ"ל (ויבי"א ח"ח חאו"ח סי' י"א אות מ"ג), ע"ש. וכן הסכים יבדל לחיים הגאון נאמ"ץ (בתשובה לשאלה שתחת ידי).

ראשית יש לדעת שנוסחת ברכת הזן בלא תיבת "האל" בתחילה, דהיינו "מלך העולם הזן", יסודתה בהררי קודש, דכך איתא בגאונים, ומהם סידור רס"ג (עמ' קב), ובסדר רע"ג (ומהד' גולדשמיט), ר"ח (אוצר הגאונים ח"א ברכות עמ' 57). ובראשונים, ומהם סידור רבינו שלמה ברבי נתן (עמ' קיט), סידור רבינו שלמה מגרמיזא (סדר בהמ"ז עמ' רמט), מחזור ויטרי (מהד' גולדשמיט עמ' קלח), רמב"ם (הל' ברכות פ"ה ה"ג, ובנוסח בהמ"ז), רשב"א (בחדושי למס' ברכות דף מו:), ספר השלחן לר' חייא תלמיד הרשב"א (דף קמח), מאירי (ברכות יב.), ריטב"א (ברכות יב:), אור זרוע (ח"א אות קצא), ס' הנייר (דיני סדר ברה"מ, הוצ' מכון ירוש' עמ' קל, קלג, קלד), תשב"ץ לר' שמשון בר צדוק (אות שטז), רבי דוד ב"ר יהודה נכד הרמב"ן (הגש"פ הנ"מ עמ' 208, 243), רבי אליעזר מגרמיזא (פירושי סידור התפילה לרוקח ח"ב עמ' תשלח), ס' הקנה (קרקוב תרנ"ד עמ' 90), תורת חיים (סנה' צ.), ר' ישראל איסרלן (לקט יושר, מכון ירוש' עמ' עג אות לא), ס' הבתים לר' דוד

כוכבי (שער שישי אות ב', דף קלט מהד' בלוי), כל בו (סימן כה), מרדכי (ברכות אות ריז) בשם ס' הפרדס לרש"י, האגודה (פסחים ק:), פסקי הרי"ד (ברכות ברכות יב.), תניא רבתי (הוצ' מוה"ק עמ' רע"ח), עץ חיים (לר"י חזן מלונדרץ עמ' קסו), ר' ישראל הישראלי מטוליטולה (בס' מצוות זמניות עמ' תקי), טור (או"ח סימן קפז, וסי' קצ"ב), אבודרהם (סדר ברה"מ), ועוד רבים. וכן היא נוסחת מרן השו"ע (או"ח סימן קצב ה"א). וכן הוא בסידורים קדמונים, ומהם סדור ספרד (כ"י מאה י"ג פאריס), רומי (ונציה רמ"ו, נפולי ר"ן עמ' 181 שנוסח ברה"מ שם אטלקי), ספרד הישן רפ"ד, סידור רומניא (ונציה שנת רפ"ג עמ' קטו), ארם צובה הקדמון (מחזור אר"ץ רפ"ז, דף קפד ע"ב). תפלת ישרים (ליורנו תק"ס), שפת אמת (צפת תקצ"ב, דף פח ע"ב), שמחת הרגל להחיד"א (הגש"פ עמ' רל), תפלת החדש (תרנ"ג ליורנו, ועוד), בית עובד (תרכ"ב ליורנו, ועוד), עולת שבת (תש"ו ג'רבה), ובסידורי ארץ ישראל (משמעות ס' כתר שם טוב עמ' קכה, וס' מנהגי א"י עמ' פב אות ג'), ובסידור אוצר התפלות (דף רמג ע"א), ונוסחאות הברכה מהגניזה המיוחסת למנהג א"י. וכן הוא מנהג מרוקו (נהגו העם עמ' כ"ז, ועוד), טריפולי (לקט הקציר עמ' קס"א, הגדת פרסומי ניסא לר"י רקח, ועוד), בוכרה (בכרי ישראל עמ' קל"ז), תימן (תכלאל מהרי"ץ, ועוד), תוניס (עלי הדס עמ' 261), דמשק (סידור שער בנימין), אשכנז פולין (בהמ"ז ספריית ליבאוויטש), אר"ץ הקדמון (כנ"ל). ולעת עתה לא מצאתי בקדמונים נוסח שונה, אלא בסידור תפילות יהודי פרס הקדמון. [תודתנו לרבי אהרן גבאי שהמציא לנו את מאגר הסידורים].

ואחרי הודיע ה' אותנו את כל זאת, הנה הבא"ח כתב לדחותם ע"פ נוסחת סידור הרש"ש שגרס "האל", ומשמע שיש קפידא בזה ע"פ הסוד, וכל כהאי גוונא בנוסחאות התפילה יש לנו ללכת אחר הסוד. אלא שלפנינו אין בסידור הרש"ש (לכל מהדורותיו) בתיבה זו איזה כוונה בסוד, ובכגון דא י"ל דאין בו קפידא ע"פ הסוד אף שכתוב בסידור הרש"ש, וסימוכין לזה, ע"פ מה שכתב רבי אליהו מני (מכתב מאלהיו הנ"מ שאלה כ"א) שנשאל אם יש כוונות לרבינו הרש"ש בתקבל ועוד, והשיב הרב ז"ל: לנעמי מודע שאין שום כוונה כי אם דוקא ביהא שלמא וכו', ומהאי טעמא אין כותבים נוסח על ישראל ותתקבל בסידורים, וכל המתפלל יאמר הנוסח הרגיל בו. ע"כ. וכן כתב עוד (שם שאלה ל') בעניין ברכת למינים ולמלשינים שנשאל איך נוסחתה העיקרית בסידור רבינו הרש"ש, והשיב הרב ז"ל: מודע לבניה שנוסחה העיקרית אין מי שידוע בזמנינו זה, גם סידורי רבינו הרש"ש ז"ל אין ראיה ממה שלא נתבאר הכוונה, שכל מעתיק סידורו מעתיק הנוסח המורגל בפיו וכו'. ע"כ. וועו"ע מ"ש בזה הרב יעקב הלל בשאלה כ"א הערה ג', ובשאלה ל' הע' ב'. ויש סמך לזה בדב"ש ודף סט ע"ב ד"ה והנה כתבתי. הובא בבא"ח ש"א וישב הי"א) בענין ברכת המעביר שאין בו בסידור הרש"ש כוונה ע"פ סוד, אחר שנתן בו טעם מעצמו, שוב הקשה על הנוסח שהוא שונה מהמטבע שטבעו חכמים, ותלה שהוא טעות סופר, ע"ש. וכך כתב הרי"ח בעו"ח (וישב אות ו') ז"ל: בסידור הרש"ש נעשה העתקות הרבה, ונעשה בהם שינויים הרבה, והסידור שהיה מתפלל בו רבינו הרש"ש אינו מצוי כדי לברר האמת, יען כי אחר פטירת רבינו הרש"ש בעה"ק ירושלים תוב"ב לקח בנו רבי חזקיה את הסידורים שלו והלך לערי המערב ושם נגזזו הסידורים כי לא נודע מי לקח ממנו ואצל מי הם גוזזים כנודע. ע"כ. (וכ"כ בכה"ח סופר סי' מ"ו אות כ"ג, והובא בהליכו"ע ח"א פר' וישב ה"ו). והרה"ג רבי יהודה ברכה הוסיף בזה לעיין בספר שם

הגדולים השלם בסוף כרך א' בהערות מהר"י פישל פערלא שכתב ז"ל יש תח"י סדור כת"י עם הגהותיו בכת"י ויש שם כמה שינוי נוסחאות מהנדפס. ע"כ. וכן יעויין בספר עולמו של צדיק (עמ' 67, 82) ובספר דרך צדיקים (עמ' 293).

אלא שיש יסוד לנוסחת "האל" בספר בית אלקים (ש' היסודות פס"א) שכתב ז"ל: ושמעתי מפי מקובל אחד כי יש כ"ו תיבות בברכת הזן כי חיברה מרע"ה שידע סוד שם המפורש, ונוסחה היא כך, בא"י אמ"ה האל הזן וכו'. ע"ש. וכ"כ בס' באר מים חיים (לרבי חיים עובדי' עמ' נד) וזת"ד: בנוסח זה יש בו כ"ו תיבות כנגד כ"ו פסוקים וכו'. והביא לשון זוהר ופירשו, וכתב: ומתחיל ואומ' האל שרומז לחסד, שמדה זו זנה העולם וכו', עכת"ד. והנה אם מה ששמע המבי"ט הוא ממקובל מגורי האר"י, כבר כתב מהרח"ץ בהקדמתו לשה"ק שלא הבינו דבריו, וכתבו להם ספרים בתוספת וגרעון, ע"ש. ואם שמועה שמע ממקובל שאינו מגורי האר"י (ואפשר שהוא ע"פ רבי חיים עובדי' הנ"ל), הנה כתב החיד"א בחיים שאל (ח"ב סי' י אות ג) דאין לחוש לסודות שלא גילה האריז"ל בעצמו, ע"ש. (ונלע"ד שיסוד נוסח זה הקצר יצא לרב באר מים חיים מלשון הזוהר תרומה קסח ע"ב: ואמר **הזן את העולם כלו בטובו בחסד**, הדא הוא דכתיב **נותן לחם לכל בשר כל"ח**, ועל דא **הזן את הכל**, ע"כ. דהיינו שתפס התיבות שהביא הזוהר בכללותו, והוסיף עליו תיבת "אל" ע"פ הבנתו בזוהר, ולא שנמצא כזה נוסח בזוהר).

אלא שנמצא מקור לזה בסוד גם בספר הליקוטים וליקוטי תנ"ך (תהלים פכ"ג) המיוחס להאריז"ל (ואינו נמצא בשער הפסוקים מהשמונה שערים המוסמך המקביל להם) שכתבו וז"ל: היה מתפלל דוד שיאירו בו ש"ע נהורין, דמזלא וכו'. והנה ש"ע נהורין, הם ב"פ אל וכו', וז"ס הא"ל הזן, בברכת המזון. ע"ש. אלא אי משום הא לא

איריא, שכן בסידור הרש"ש לא הביא כוונה זו דמזל העליון וש"ע נהורין, לא על ברכת הזן, ולא על אמירת המזמור עצמו בערב שבת, דמשמע דס"ל דאינו בר סמכא ודרך הרש"ש להביא בסידורו גם רמזים כגון דא, ואף בברכת הזן. ואף שי"ל שמ"מ יש סמך מהליקוטי תנ"ך לענין הנוסחה דגרסינן "האל", הנה חדא שמסידור רפ"ד מוכח שאין דעת האריז"ל כנוסח זה וכדלקמן. ועוד, דאין לסמוך על נוסחת ס' הליקוטים ולקוטי תורה בהחלט משום שנפל בהם טעויות רבות ויעויין בס' ש"ש ח"ה בהגהותיו על ס' הליקוטים תיקוני לשון וטעויות דפוס רבים וכדו', וכן בשם הגדולים הנ"ל על ס' לקוטי תורה, ואינו מהשמונה שערים היותר מדויקים ויעויין שם הגדולים, גדולים מערכת ח אות כא. ועוד, אחר שראינו שגרסת הגאונים ראשונים ועוד (ככל הנ"ל) והמקובלים הקדמונים ומהם גם מגורי האריז"ל (כדלקמן), שלא לפתוח ברכת הזן בתיבת "האל", איך אפשר ללמוד את נוסחת הברכה מדברי ס' לקוטי תנ"ך ע"פ דבר שנכתב כדרך אגב, שכתב "זו"ס האל הזן", ללא שקדם להדיא שכך הגרסה וכמו שכתב מהרח"ו בכגון זה בשער המצות (שם) על אמצע הברכה וז"ל: ובאומר כי הוא זן ומפרנס לכל "צריך להגיה" כי הוא אל זן ומפרנס, ע"ש. וא"כ תנא היכא קאי דקתני "זו"ס האל הזן".

ואף שסמך על הלקוטי תנ"ך למעשה בספר עמק המלך (שט"ז פ"י) וז"ל: המזלא עילאה וכו', ולזה צריך לכוין במלת "אל" שבבהמ"ז בתחלת הברכה ראשונה, שנוסחה "מלך העולם האל הזן", אע"פ שיש חולקים בזה שלא לאומרו, עם כל זאת, לא משנת חסדים היא וכו'. ויש בנוסחת "ובנה" עוד שני פעמים "אל" מלבד הראשון הנזכר, דהיינו "האל אבינו מלכנו אדירנו", וגם אחר זה "אל" שבכל יום ויום הוא הטיב וכו'. ע"ש. הנה החיד"א כתב בשם הגדולים (ספרים מע' ע' אות ע') על ספר זה בחריפות שאינו בר סמכא, ע"ש. ועוד ממה שכתב בעמק המלך

(שם) שיש ג' פעמים "אל" בבהמ"ז, בברכה א' "האל הזן", ובברכה ד' "האל אבינו", "אל שבכל יום", הנה בזה סותר למ"ש בשער המצות הנ"ל שיש לגרוס "כי הוא אל זן". וכן בספר פת לחם ודף לד ע"א, ונראה שנמשך אחר ספר עמק המלך, שהם דברים אחדים, דגריס תיבת "האל" נגד מזל העליון, ע"ש, ובהמשך הברכה "כי הוא אל זן" כתב ע"פ האר"י לא גרסינן "אל", ע"ש. ורגלים לדבר שנתחלף בגרסתם בין "אל זן", ל"האל הזן".

והנה נראה שיש הוכחה שלדעת מהרח"ו אין עניין בתיבה זו ע"פ הסוד, ולא גרס לה כלל, שהנה בסידור רפ"ד הנ"ל הנוסחה בלא תיבת "האל", ובשעה"כ (נוסח התפילה דרוש א') כתב ז"ל: וזה נוסח התפילה כאשר קבלתי ממורי ז"ל, וכדי שלא אאריך אכתוב סידורו כפי דפוס הסדור של כל השנה ממנהג ספרד הנדפס בשנת רפ"ד ליצירה. ע"כ. וכן בעולת תמיד למהרח"ו (שער הקרבנות) כתב ז"ל: והנה דע, כי רצוני להגיה קצת הגהות שיש להגיה, והם מיוסדים על סדר הסדור של מנהג הספרדים כפי נוסחת סידור גדול של תפלות כל השנה הנדפס בשנת רפ"ד ליצירה. ואכתוב בלבד המלות והתיבות שצריך להגיה. ע"כ. ואף שמהרח"ו לא הגיה את כל הסידור מטעויות שבו, הנה מצאנו שברכת המזון נחת להגיה, שהנה בשער המצות (שם) כתב ז"ל: עוד יש כונות אחרות פרטיות בברכה ראשונה וכו', ובאומר "כי הוא זן ומפרנס לכל" צריך להגיה וכו'. ע"כ. והנוסחה שבא להגיה היא נוסחת סידור רפ"ד ועוד, ששם הוא בלי תיבת "האל", ובא לקיים ע"פ הסוד נוסחת ספר הקנה וסידור ארס צובה ועוד, והנה מזה שדילג על תחילת הברכה להוסיף תיבת "האל" על סידור רפ"ד ורוב ככל הסידורים והראשונים והמקובלים (כדלקמן), מוכח שהאריז"ל סמך ידו על הנוסחה ללא תיבת "האל". ואילו בס' לקוטי תנ"ך הנ"ל לא נחת להגיה וכו'. [וסידור זה לא ראווה הבא"ח כה"ח ועוד].

ועוד הנה מצאנו ראינו מקובלים רבים, וחלקם אף מגורי האריז"ל, שנוסחתם ללא

תיבת "האל" ומהם ספר הקנה (כנ"ל), ור"א מגרמיזא (וכתב עליו החיד"א בשם הגדולים, גדולים מע' א' אות ריט, שהוא מקובל מרבינו יהודה החסיד שקיבל מרבו ורב מרב עד שמעון הפקולי), תולעת יעקב (סוד שאר ברכות), מקדש מלך (פר' תרומה, ז"ל בד"ה מעלמא: בא"י אמ"ה הזן את העולם כולו בטובו, כך היא הגרסה האמיתית בב"ה), היכל הקודש לר"מ אלבאז (אות מ', בג"מ עמ' קמד, ובלא הגהה לרבי אהרן הסיבעוני), משמעות הרמ"ק (פרד"ר ש"ט פ"א, ע"ש. וס' כתבי קבלה לתיו"ט עמ' ס), מילי דשמיא (הנ"מ עמ' עה לרבי אלעזר אזכרי), רבי מאיר פאפירש (פע"ח ש' יוה"כ פ"ג, ז"ל: א"מ. כי ז"ס הזן את העולם כולו וכו'), הרמ"ז (בסידורו כ"י, ובית תפלה תע"ב בגהות הרמ"ז. וכתב החיד"א בשם הגדולים, גדולים מע' מ' אות קכ"א, ז"ל: תלמיד בקבלה מהרב בנימין הלוי וכו' והרב"ל הנז' היה תלמיד מגורי האר"י זצ"ל, ולמד הרמ"ז עמו חכמת האמת וקבל ממנו סולת נקיה. ע"ש), החיד"א (וכנ"ל בהגש"פ, וכתב הגר"י הלל בהסכמתו לסדור נהר שלום כ"י לרבי אלעזר פרוש, שהחיד"א היה מתפלל מתוך סדור תפלה המסודר עפ"י שיטת רבו הרש"ש כמו שנזכר לדעת ע"י שנזדמן לידו סדור תפלתו. ועוד שראה לס' לקוטי תנ"ך הנ"ל ואעפ"כ לא שינה הנוסח. ומ"ש בחזו"ע פורים עמ' פט הע' ע שהגר"ח פוסק תמיד כהרש"ש במקום שחולק על החיד"א, ע"ש, הכא אינו חולק דנוסחת סידור הרש"ש בנידון דידן אינה ראויה ברורה, סידור שערי רחמים (שאלוניקי) וסידור תפלה כ"י עם כוונות האריז"ל (דף ריט ע"א) ע"פ רבי חיים הכהן תלמיד מהרח"ו, סולת בלולה (סי' קצב), חס"ל (סי' קפז אות ח וסי' קצב, וללא הגהת בן המחבר שהיה משיבת בית אל), חסד לאברהם טוביאלנה (מנטובה עמ' יז), וכן הוא בכל סידורי האר"י ע"פ האשכנזים (קול יעקב, רבי אשר, רבי שבת, ישועות ישראל, תפלה ישרה ועוד), ועמודי שמים ליעב"ץ (דף שג ע"ב), ושער מנחם ע"פ הגר"ז, מזמור לאסף (לרבי ששון מרדכי מבגד

בג"מ עמ' רח), וכן פשט לשון הזוהר (תרומה קס"ח: ז"ל: הכא כיון דאמר ובטובו חיינו, הדר ואמר הזן את העולם כולו בטובו בחסד וכו', ע"ש. (ונראה פשוט בסברא שלא יתכן שמנהג שנהגו בו רבבות אלפי ישראל דורות רבים משנים קדמוניות דור אחר דור שאין לו שורש בסוד, וכמ"ש בכגון זה האריז"ל בענין שינוי נוסחאות התפילה בשעה"כ דרושי נוסח התפילה פ"א).

ונוסף על כל זה, דנוגע לענין איסור והיתר, שיש האוסרים מן הדין לכפול תיבת "האל" אחר שכבר אמר "אלקינו מלך העולם", וכמו שהובא בראשונים בשם רב נתן גאון שכך נהגו במתיבתא בברכת המגילה לומר "הרב את רבנו", ולא "האל הרב כו'", ומהם רע"ג, מחזור ויטרי (מהדו' גולדשמיט), המנהיג, הר"ן, הכל בו, ראב"ן, מרדכי, ארחות חיים, רד"א, צדה לדרך (עמ' קלז), ובס' המנהגים לר"א טירנא. וכך פסק החיד"א דנכון להשמיטו בברכת "הרב את רבנו" שבמגילה (פתח עינים מגלה כא. ומ"ש בס' לבי ער סי' יט אות יד שהחיד"א חזר בו בספרו כסא רחמים, הנה המעיין בס' כסא רחמים בפירושו על מס' סופרים פי"ד ה"ה יראה שציין לא"ר סי' תרצ"ב ולדבריו בברכ"י סי' תרצ"א, ונלע"ד שצ"ל תרצ"ב אות ג'. ושם נפסק שיש להשמיט תיבת "האל"). וכן פסק מהר"א אזולאי (סי' תרצב) בשם הצדה לדרך ושכן עיקר. והט"ז (סי' קפט אות ב) ע"ש, וכ"כ בס' שלחן גבוה (סי' תרצב אות ה) בדעת מרן, ע"ש. וכ"פ הרב בני אהרן (לפפא, בס' באבק דרכים סי' כה דף נד ע"ב) בברכת המגילה ע"פ הב"י (סי' קפט. ע"ש), ובמועד לכל חי לרח"פ (סימן לא אות קח. ע"ש), ובמשנ"ב (סי' תרצב סק"ה). וגדולה מזו כתב בנמוק"י (מהדו' בלוי מגילה כא:): זה לשונו: דלא אמרינן האל הרב, דכבר אמר אלקינו וכו', והוא הזכרת שם שמים לבטלה. ע"ש. והנה דעת חלק מהרבנים הנ"ל שכך דעת מרן השו"ע, וכן דעת החיד"א שקבלנו הוראותיו (ועייין בזה בס' ברכת יהודה ח"ד חאה"ע סי' ה באורך), ואף אם

נאמר שאין גילוי ברור בדעת השו"ע, מ"מ יש לנו לחשוש לכתחי' לדעת רוב האחרונים, ועכ"פ לכתחי' אין להוסיף בידיים ולכפול בדבר שאין בו יסודות איתנים. ומיניה לנידון דין דהויא נמי כפילא, ואין לו יסוד בראשונים ולא מנהג ברור ולא מקור בסוד ברור, ולכן אין נכון להוסיף תיבת "האל".

ומה שכתב בס' נתיבי עם (ריש סי' קפז) להשוות ברכות ד' וא' של ברהמ"ז, ז"ל: נוסח התחלת הברכה בסידור הרש"ש בא"י אמ"ה האל הן, ולפי מ"ש האבודרהם וכו' בנוסח הברכה הד' אין לחזור לו' האל אחרי שאמר אלקינו. אמנם הרמב"ם גורס שם האל, וא"כ ה"ה הכא דמ"ש. ע"כ. הנה מצאנו שיש לחלק בין הברכות בס' בני אהרן (הנ"ל) שישב סתירת דברי הטור והמרדכי, מה שבסי' קפט פסקו בברכה ד' כנוסח הרמב"ם "האל אבינו מלכנו", ואילו בסי' תרצב בברכת המגלה השמיטו תיבת "האל", ותיירץ דכיון שכל דברי ברכה ד' של ברהמ"ז באו כפולות, ג' מלכויות ג' הטבות וכו', א"כ אם נכפול תיבה אין חשש, וגם כיון שאומר אבינו מלכנו לא סגי בלאו "האל", ע"ש. והטעם בדבריו, שעיקר סיבת האיסור לכפול הוא כמו האומר מודים מודים דמחזי כב' רשויות או שדומה למתלוצץ (רש"י ברכות לג:), ואילו בברכה ד' שחז"ל כפלו בה תיבות בעניינים שונים, שוב אין חשש לטעמים של ב' רשויות (ועין באר היטב ופר"ח סי' סא סק"ט), וא"כ אם נאמר גם את כפילות "אלקינו האל" לא "מחזי דומה" כב' רשויות או מתלוצץ, אלא נתלה שגם הוא כפול לסיבה מסוימת, ובזה דוקא י"ל שסמך השו"ע על גרסת הרמב"ם. (והנה בתירוץ לכאורה נדחית הראיה של הרה"ג נאמן" במ"ב איש מצליח ח"ו סי' תרצב הע' 2 מפרש"י כתובות ח: ד"ה האל הגדול ברוב גודלו. ע"ש. שע"פ דברי ס' בני אהרן הנ"ל שתיירץ דכיון שכל דברי ברכה רביעית דברכת המזון באו כפולות, א"כ ה"ה בברכת הניחומים שבאו דבריה כפולים "האל הגדול, ברוב גודלו", "אדיר וחזק", "גדולות עד אין

חקר, ונפלאות עד אין מספר", ואיכא טעמא רבה לכפילות וכמ"ש המהרש"א שם בח"א ד"ה אימא מלתא, דקאי כפול על שהקב"ה ממית ומחיה, ע"ש. והוא כנגד הפסוק בפר' האזינו לב, לט: ראו עתה, כי אני אני הוא, ואין אלהים עמדי, אני אמית ואחיה, מחצתי ואני ארפא וגו'. ולא עוד אלא דלאו מלתא פסיקתא היא, שהרי הרמב"ן בתורת האדם, שער האבל ענין ההתחלה דף לו ע"ב, חולק על רש"י בזה, וס"ל שברכות אלו לא פותחות בברוך, ע"ש. וא"כ אין ראיה נגד רב נתן גאון (סיעתו מגמ'). נמצא שאין ראיה ברורה מברכה רביעית לדין. (וזאת לבד מכל הנ"ל לפקפק מעיקרא על תיבה זו בסדור הרש"ש).

ובברכת ברוך שאמר שהנוסחה דין "בא"י אמ"ה האל אב הרחמן" וקיימוה שעה"כ ועוד, לדין איכא טעמא רבה להוסיף תיבת "האל" ע"פ הסוד (ועין תפלה למשה לרמ"ק דף מ ע"ב, וסידור הרש"ש, וסדר תפילות מכל השנה עם פי' הגר"ז עמ' מב). ונלע"ד עוד, דאיכא נמי חילוק בין "אלקים" דין ל"אל" רחמים (בב"ר לג, ג', ועוד), וכאן הלא אומר "אב הרחמן". וכל שיש טעם לחלק בין תיבת "אלקינו" בפי' דין, ל"אל" בפי' רחמים, י"ל דכו"ע יודו דשרי לכפול.

ועוד רגע אדבר, מה שהקשה היעב"ץ (מו"ק סי' תרצב) על רע"ג שנעלם ממנו מקראות רבים בתנ"ך הכופלים שמות הקודש, וכגון וידעת כי ה' אלהיך הוא האלהים האל וגו'. ע"ש. (והביאו ביבי"א הנ"ל). והנה תלונתו על רע"ג ועל חבל נביאים וכו"ל. אלא, מלבד שתמוה להקשות על גאונים וראשונים שנעלם מהם פסוקים מפורשים, הנה מצאנו בתרגום יוב"ע (שם) ז"ל: ותנדעון ארום י"י אלהכון הוא "דיינא" תקיפא ומהימנא. ע"כ. ופירושו "אלוקינו שהוא שופט חזק ומהימן", ולא קשה הכפילות. (וצ"ב גם בשאר הפסוקים).

והנה אף שהגרי"ח בעוי"ח הנ"ל היה מודע לבעיה בסידורי הרש"ש ואעפ"כ סמך עליו בבא"ח הנ"ל, נלע"ד הטעם משום שמצא לו מקור אחר בסוד ע"פ הלקוטי תנ"ך הנ"ל, ובכחאי גוונא ס"ל שסידור הרש"ש הוא תנא דמסייע, וכן משמע קצת מדיוק לשון הבא"ח. אלא שכאמור יש לפקפק טובא בזה וככל הנ"ל, וי"ל דאילו היה רואה הבא"ח לסידור רפ"ד הנ"ל אפשר שהיה חוזר בו (וכן כה"ח). ומה שביבי"א (הנ"ל) לא רצה לשנות מנהגו בזה משום שכ"כ בסידור הרש"ש, הנה קיצר בזה מאוד שלא כדרכו בקודש, שהרי מעיקרא דינא פירכא דאינו ברור כלל ע"פ הסוד. ומה שהעיר ביבי"א ובחזו"ע (הנ"ל) ובפרט במאור ישראל (מגילה כא:): שדברי החיד"א אינם מוכרחים, וז"ל: ולכן מ"ש החיד"א בפתח עינים כאן שאין לומר "האל" וכו', במחכ"ת אין זה מחוור, שמאחר שעיינו הרואות לכל הני אשלי רברבי הנ"ל חבל נביאים שכולם כתבו הנוסח "האל" הרב את ריבנו, כעין הנוסח השגור בפי כל ובכל הסידורים בברוך שאמר וכו'. וכן המנהג בברכה רביעית של בהמ"ז וכו', הילכך אין לשנות מהנוסח שכתבו הראשונים הנ"ל "האל הרב את ריבנו". וכן פשט המנהג. עכ"ל. הנה בנידון דידן אין בראשונים מי שגורס לה, וכן אין ברור ללמוד מברכת ברוך שאמר משום שבנידון דידן לא ברור שיש טעם בסוד, וכן אין ללמוד מברכה רביעית שכן כל הברכה באה כפולה. ומה שכתב שאין לשנות הנוסח, הנה הכא מנהג דידן שלא לומר האל, ורק נשתנה

מקורב ע"פ סידורי חזון עובדיה ועוד, ואין די כאן בטעם רק שכך הוא בסידור הרש"ש לדחות דברי החיד"א וככל הנ"ל. והנה כתב המאירי במגן אבות (בנ"מ עמ' לא) ז"ל: ותפארת בנים אבותם, והוא מה שאמרו בירושלמי ואל תבוז כי זקנה אמך אלו המנהגות. ואחר שכן, ראוי לכל חכם ולכל בן מעלה להעמיד מנהג מקומו על מתכונתו, לבלתי השיג גבול האבות הקדומים והחכמים הראשונים לשנות מנהג מקומו ללא צורך וללא סבה. וגם אם יזמן לו חולק עליהם, ראוי לו להשתדל בהעמדתו אחר אשר לא יתבאר סתרו בראיה, ע"ש.

נמצא, שנוסחת "האל הזן" איכא למשדי בה נרגא, חדא משום שנוסחת הקדמונים ללא תיבת "האל". ועוד דאין סמיכה על נוסחת סידור הרש"ש בדבר שאין בו כוונה בסוד. ועוד דאין לסמוך סמיכה החלטית על נוסחת הלקוטי תנ"ך. ועוד שיש ראייה מלשון הזוהר, ומהרח"ז בש' המצות, ומגדולי המקובלים, ומהם מגורי האריז"ל, דלא גרסי "האל". ועוד שלדעת כמה מהראשונים והאחרונים, ואפשר שכך דעת השו"ע, שיש כאן חשש איסור בכפילות תיבות הברכה "אלקינו" "האל", ודעת החיד"א שקבלנו הוראותיו בנידון דידן שרירין וקיימים, דהנכון שב ואל תעשה עדיף, דאין נכון להוסיף תיבת "האל" בפתחת ברכת הזן, דהוא ללא חשש כלל הן ע"פ הפשט והן ע"פ הסוד, ללא עיקולי ופשרי. ואפשר שגם הבא"ח וכה"ח והגרע"י יודו לנו בזה.

דברי תורה אלו יהיו לע"נ מר אבי ברוך בן מנטינה, ולע"נ מרת אימי רבקה בת מרים, תנצב"ה.